

Վախախնամութեան վրայ ալ կը գան-
գատին , երբ Մատուած , չէ թէ տկա-
րութեամբ , հապա իմաստութեամբ՝
թոյլ կու տայ որ այս աշխարհքիս վրայ
բանի մը կարօտութիւն քաշեն . ու այս
մտածութիւնը պէտք է իրենց համբե-
րութիւն , ներողամտութիւն ազդէ՝ գո-
նէ տղոց վրայ : Պէտք է որ խոնարհու-
թեամբ խոստովանիմ թէ ինձի բան մը
այնպէս դժուարին չէ երեւցած՝ ինչպէս
այս առաքինութիւնները . այսպիսի դի-
պուածներու մէջ՝ այն խեղճ տղոց կոշտ
ապերախտութիւնն ու անիրաւութիւ-
նը զիս միշտ անողորբելի ըրեր են : Վու-
ցէ սխալեր եմ :

Բայց ինչ որ է նէ , առողջութեան
հարկաւոր եօթը բան կայ .

- Ա . Բղէկ օդ .
- Բ . Բղէկ ուտելիք .
- Գ . Կանոնաւորեալ կեանք .
- Դ . Սարմնոյ կրթութիւն ու խաղ .
- Ե . () Դոյ պատշաճական բարեխառ-
նութիւն .

Զ . Սաքրութիւն .

Է . Բժշկական խնամք :

Բայտ ամենուն մէջ կայ բան՝ որ դաս-
տիարակին մասնաւոր զգուշութիւն պի-
տի ըլլայ . կայ ալ որ իրեն տղոցն ընել
պիտի տայ . կան ալ որ տղաք ինքիրեն
պիտի ընեն , բայց անոնց վրայ ալ պէտք
է որ հսկէ ու մտադրութիւն ունենայ :

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՄԵՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Վիկտոր Աֆիերի : (Տես երես 57)

Բֆիերի 1782^ն տասներորս ողբեր-
գութիւն շինած էր , որոնցմէ տասը
Սիենա տպուեցան : Բոնք շատ ձայն
հանեցին Իտալիոյ մէջ , և շատ հակա-
ռակորդներ ալ ելան , մասնաւորապէս
լեզուին յստակութեան ու պարզու-
թեան կողմանէ . ինքը պատասխան
տուաւ միայն Վախապիճի անունով
գիտնականին նամակին , որ շատ խել-

քով ու մարդավայել կերպով գրած էր :
Կը գովէր Վախապիճի իր մեծ հան-
ձարը , ու շատ գեղեցկութիւններ տես-
նելուն իր ողբերգութեանց մէջ՝ վերա-
նորոգիչ կը սեպէր զինքը իտալական
ողբերգութեան . բայց միանգամայն լե-
զուին համար կ'ըսէր թէ խոստութեամբ
ըր այնչափ ակորթելի չէր , և շատ յար-
մար չէր ողբերգութեան : Բֆիերի
այս կողմանէ մասամբ կը ջանայ ինքզին-
քը պաշտպանելու , ըսելով ալ թէ ողբ-
երգութեան համար այսպիսի ոճ մը
կը փնտրուէր ինքը : Բայտ երկու նամակ-
ներն Բֆիերեայ գործոց հետ տպուած
են : Հետեւեալ տարին աշնան Բնգրիա
գնաց Բֆիերի . ու ետքը Վոսկանա
գառնալով՝ երբոր 1785^ն Եպիսկոպոս
սուհին Վաղրիա գնաց , ինքն ալ Բա-
րիզ եկաւ , ու ողբերգութիւններն և ու-
րիշ գործքերը հոն տպել տուաւ : Բայց
երկայն ատեն չկրցան կենալ Բարիզ .
որովհետեւ օր օրուան վրայ քաղաքական
խռովութիւնը կը զայրանար , ու ամե-
նուն սիրտը վախ կը ձգէր . արդէն կում
սուհին ալ Բնգրիա ու Հոլանտա տես-
նել ուզելուն՝ 1791^ն գարնան օրերը
ձամբայ ելան : Նանապարհորդութիւ-
նը չմընցուցած՝ լսեցին որ Բարիզ հա-
սարակաց գոյից հետ առանձնականացն
ալ վտանգի մէջ էր . անոր համար փու-
թացին դարձան մայրաքաղաքը : Խել
մը ամիս թէպէտ հոն կեցաւ Բֆիերի ,
բայց աշխատութեան մը ձեռք զարնել
չկրցաւ՝ խռովութեան մտմտութիւն պատ-
ճառաւ . այդչափ զինքը կը վախցընէ
եղեր օրինաւոր իշխանութեան մը դէմ
եղած ապստամբութիւնը . վերջապէս
տեսող եղաւ 1792 տարւոյն օգոստոսի
10^ն ահաւոր ու խռովայոյզ դիպուա-
ծին : Սոսկացաւ մնաց Բֆիերի , և
մէկէն միտքը դրաւ փախչիլ . և որոշած
օրուրնէն առաջ ձամբայ ելաւ կոմսու-
հայն հետ : Բայց քաղաքէն ելան չեւան՝
խուսմբ մը ապստամբներ դիմացինն ա-
ռին ու կառքերը բռնեցին : Բնվախ
ձակատ մը ցուցուց Բֆիերի , եր-
դուրնցաւ որ իտալացի էր , և անցագիր
ները հանեց . և կէս ժամ մը վիճելէն

ետքը՝ հազիւ ձեռքերնէն ազատեցաւ : Լորթաւնէն երկու օր վերջը՝ տերութեան պաշտօնակալներ կոմսուհայն տունը եկան, կահկարասիքը ու Լլֆիէրեայ ձիերը, գրքերն ու ձեռագիր գրութեանքները վերուցին տարին, ու երկուքին ալ կալուածները տերութեան յափշտակեցին : Լլֆիէրին, որ միապետական իշխանութեան գէմ ունեցած ատելութեամբն ալ միշտ կոմս էր ու իր ազնուականութեան հպարտութիւնը պահած էր, սկզբան երբ տեսաւ որ ապստամբք իրենց դրութիւնները ի գործ սկսան դնել, իր ոգին ալ վառուեցաւ . անոր համար առաջին քաղաքական յուզմանց վրայ տաղ մը շինեց : Բայց ետքը երբոր բռնաւորական խնդրութիւնները ազատութեան հետ միացան, ուսկից շատ քիչ անգամ կը հանդիպի որ զատուած ըլլան, և բանտարգելութիւններն ու արինահեղութիւնները ամենուն սիրտը վախ ձգեցին, սաստիկ բարկացաւ Լլֆիէրի՝ ոչ միայն այն ուժիւններուն, որ յեղափոխութեան հետ կ'ըլլուէին, այլ և նոյն իսկ յեղափոխութեան վրայ : Ուստի ասանկ Լլֆիէրի կոմսուհայն հետ մէկտեղ արտորանօք Պելճիայէն ու Վերմանիայէն անցնելով՝ եկաւ Ֆիորենցա, ուսկից ալ չփոխեց բնակութիւնը ինչուան ի մահ : Հոս գրեց Սիլիւսը գրուածքը, որ հաւաքմունք մըն է երգիծաբան նուագներու, և նամակաց ու վերտառութեանց, որուն մէջ շատ զայրագին սրտիւ ու անհաշտ ոգւով բողբոլին դուրս տուած է Վաղղիոյ վրայ ունեցած հին նախապաշարմունքներն ու նոր հակառակութիւնները . բայց ասիկայ ոչ իր սրտին, ոչ իր մտացը պատիւ կ'ընէ : Լլսս գրուածքը շուտով տհաճելի եղաւ նախ բարի անձանց, և ետքը գրագիտաց ալ . որովհետեւ Վաղղիացւոց մոլութիւնները միայն կ'ըսէր, և լաւութիւնն ալ գէշի կը դարձնէր . վերջապէս ամէն բաներնին կը պախարակէր : Լլսս չափ էր այս ատելութիւնը Լլֆիէրեայ վրայ, որ և ոչ գաղղիացւոյ մը դէմք կ'ուզէր տեսնել :

Ֆիորենցայի մէջ Լլֆիէրի Վիրգիլիոսի Լանկանին ու Տերենտիոսի կատակերգութեանց թարգմանութիւնը շարունակեց, և քիչ ատենի մէջ լմնացուց . բայց զասոնք աւելի իր առանձին կրթութեանը համար շինուած պէտք է սեպել, քան թէ ազգին պարծանաց համար : Թարգմանեց նաև Սալլուստիոս պատմագիրը՝ իր արուեստին ու կարողութեան բոլոր ուժը թափելով, և շատ յաջողեցաւ, անանկ որ Լատալացւոց մէջ երևելի է այդ թարգմանութիւնը . լատին մատենագրին լակոնաբանութիւնն և ուժը լաւ պահեց, ինչպէս նաև ուժին ազնուականութիւնը . բայց ըստ նիւթոյն զանազանութիւն չկայ մէջը ու քիչ մը արուեստական կեալ ծանրութիւն ունի : Լլսսպիսի կրթութիւններ կ'ընէր 1793^ն, երբոր Լլբէլ անունով տաղերգութիւն մը շինեց . բայց այնչափ չյաջողեցաւ, որովհետեւ ալ երևակայութիւնն ու հանձարոյն տաքութիւնը սկսեւ էր նուազիլ : Յօրինեց Լորդիծաբանութիւններ ալ, որոնց մէջ աւելի մոլութիւնը գետնէ գետին կը զարնէ, քան թէ առաքինութիւնը կը սիրցընէ : Լլսս տեսակ կրթութիւններն ալ բողբոլին գոհ չէին ընէր իր յօժարութիւնները . ուստի առանձին ընկերներով մասնաւոր տեղուանք իր ողբերգութեանց գերասան կ'ըլլար, և շատ յաջող էր այս դժուարին արուեստին մէջ . ողբերգակ մը որ ինքը զգածուած է ու ինքը գրած՝ կրնայ լաւ ալ ձեւացընել :

Երկու տարիէ աւելի այսպիսի զուարճալի զբաղմամբ անցընելէն ետքը՝ հետաքրքրութիւնն ու ամօթը գրգռեց զինքը, որ յոյն ողբերգակաց բնագիր թատերերգութիւնները կարգայ : Բառասունըութը տարուան էր՝ երբոր անլատալ սկսաւ յունարէն սորվիլ, և այնպիսի ջանքով ու երկայնմտութեամբ աշխատեցաւ, որ քիչ տարուան մէջ յունարէն լեզուին ամէն դժուարութեանցը յաղթեց . ճարտասանները, բանաստեղծները, պատմագիրները կարգաց ու տողորեց մտքին մէջ . վերջա-

պէս ինչուան յունարէն ոտանաւոր կը շինէր : Կարգացած ողբերգութիւններէն թարգմանեց ալ իր առանձին կըրթութեանը համար . և Եւրիպիդեսայ Լալեստէսը թարգմանելէն ետքը՝ նախանձորդ ելաւ անոր ու ինքն ալ Լալեստէս մը շինեց : Հոմերոսի ասպետութիւն մ'ալ հաստատեց , ու գլուխը ինքն եղաւ . և միտալ մըն ալ շինել տուաւ , որուն մէջ երկու տող յոյն ոտանաւորով յայտնեց դարձեալ իր հասարակապետական ոգին : Երբոր այս ասպետութիւնը հնարած էր , գաղղիական զէնքերը Ֆիորենցա կը հասնէին . և մէկէն քաղաքը առնուեցաւ : Լաֆիէրի շատ տխրեցաւ այս բանիս վրայ . բայց դարձեալ այն քանի մը տարին որ դեռ ապրեցաւ , ամենայն ջանքով իր զբաղանաց մէջ թաղուած էր , թէպէտ հիւանդոտ ու տկար ալ էր . յունականէն թարգմանութիւններ կ'ընէր , կամ անոնցմէ բերնուց կը սորվէր : Կամնապէս կատակերգութիւն ալ գրելու նոր սէր մը ձգեց , ու վեց հատ շինեց . բայց ասոնք շատ խեղճ էին . որովհետեւ մէջերնին ոչ կիրք կար , ոչ հանճար և ուժ , և ոչ ալ համեստութեան քօղը , որուն այնչափ վրէժխնդիր եղած էր իր ողբերգութեանց մէջ : Իր այս զբաղմունքները հազիւ երբեմն կ'ընդհատէր՝ ձիու վրայ նստելով ու լաւ մը վազըընելով , որուն մէջ շատ քաջ էր սկզբանէ 'ի վեր : Լալեստէս էր իր այս ձիու սէրը , որ իր բանաստեղծութեան մոլեգին փափաքին , անցողական կրիցը , և Կառլ զիպուսի դէմ ունեցած ատելութեանը կը հաւասարէր : Ենգամ մը երկայն ճամբորդութիւն մը ըրաւ , գնաց Եւգլիա տանըհինգ գեղեցիկ ձի գնեց , Լալեստէս լեռներէն անցուց ու իր բնակած քաղաքը բերաւ : Եւրիշ անգամ մ'ալ երբոր շատ կը վախնար որ պիտի աղքատնայ , միտքը դրաւ ձիապան ըլլալ , ու կ'ըսէր թէ ախոռի մէջ շատ աւելի դիւրաւ ողբերգութիւն կը շինուի՝ քան թէ ուրիշ տեղ :

Լաֆիէրի ուզեց իր վարքն ալ անձամբ գրել , ու պախարակելի կերպով

անբարոյական ոգի մը ցուցուց անոր մէջ : Երջապէս յետ այսչափ փոփոխ ու սաստիկ դիպուածներու՝ ոտնաուրթիւնը , որուն արդէն ենթակայ էր , իր կերակրոց չորակերութեան և ուսման անընդհատ ետեւ ըլլալուն հետ միանալով՝ Լաֆիէրի 1803 տարւոյն հոկտեմբեր ամսոյն 8^{էն} 55 տարուան խաղաղ մահուամբ մը կնքեց իր կեանքը Ֆիորենցայի մէջ , ճշմարիտ սրտով զոջալով իր ըրած յանցանացը վրայ և եկեղեցւոյ յետին փրկարար խորհուրդները ամենայն սիրով ընդունելով : Եւ Լալեստէսի եկեղեցին , ուր Լաֆիէրի յիշատակը երեւելի արձանագործ ու պատկերահանին փառացը կանգնուած աղուոր մահարձանը տեսնելով՝ վեր ցատքեց ու Եւսալ այսպիսի փառք մը բռնի պիտի յափշտակեմ ըսաւ , հոն կոմսուհւոյն խնամքը իրեն ալ պարզ ու գեղեցիկ մահարձան մը դրուեցաւ՝ գործ երեւելոյն Կանովայի :

Եւսալ վարքէն տեսանք ուրեմն որ Լաֆիէրի ամէն օրինաւոր իշխանութե , որ մէկ մարդու մը վրայ կապուած ըլլայ , անհաշտ ու մահացու թշնամի էր . տեսանք որ իր սրտին մեծագոյն կիրքը ազատասիրութիւնն էր , և այս կիրքը միայն ամէն զրուածոյ մէջ , ամէն տեղ , ամէն ժամանակ յայտնեց ամենայն սաստիկութեամբ : Ենչուշտ ուրեմն իր ողբերգութիւններն ալ այս պղտոր աղբիւրէն կը ծնանին , և այս վախճանիս համար շատ անգամ սահմանուած են : Եւսալ , ինչպէս նոյն ինքն Լաֆիէրի իր բերանովը կը խոստովանի , թագաւորութե ջնջուելուն կ'ուզէր ծառայեցընել իրեն ողբերգութիւնները՝ իր այն արուեստովը , զոր դիպուածը իրեն շնորհեց ու ինքը կըքով կուրցած շատ յարմար կը տեսնէր իր վախճանին . կ'ուզէր և կը յուսար , որ ասոնց տեսարանի վրայ ելլելը՝ մեծ ազդեցութի պիտի ընէր իր համազգի ժողովրդեան վրայ և իր ողբերգութեանց ձեւացուած թատրոններէն իրեն պէս ազատասէրներ դուրս պիտի ելլէն . անոր համար անդու եռանդեամբ ու հաստատուն մտքով այնչափ

ազատական նիւթերու վրայ ողբերգութիւններ շինեց և անտարբեր ողբերգութեանց մէջ ալ քիչ շատ այս մտածութիւնը միշտ խոթեց: Բայց Ալֆիէրի ազատասէր միայն չէր. սաստիկ մեղամաղձոտ էր, սաստիկ ինքնահաճոյ, սաստիկ փառասէր. ինքը ասոնցմով ալ կը շարժէր, և առանց ասոնց Ալֆիէրի չմտածուիր: Բայց սպիտի բնաւորութեան մը, կամ մանաւանդ թէ ըսեմ՝ այսպիսի հանճարոյ մը, ողբերգակ պէտք է ըսենք: Ալֆիէրի իր անձնական կարծեացը փաստաբանն էր. Ալֆիէրի ողբերգակ ծնած չէր, որովհետեւ ողբերգակ բանաստեղծը պատրաստ ու ընդարձակ սիրտ մը պիտի ունենայ, որ իր մէջ հեռանալով ողբերգութեան ամէն մէկ նոր անձին փոխուի և իւրաքանչիւրին այլ և այլ կերբերը իրեն սեփականէ, և զանոնք ու իրենց անուամբ եղած դիւցազունները խօսեցընել տայ տեսարանին վրայ: Ինչ հակառակն Ալֆիէրեայ յատկութիւնները կը ցուցընեն մեզի բանաստեղծ մը, որ ուղեցյալ տեսական անուն ձգել գրականութեան մէջ. ընտրեց ողբերգութիւնը, ետեւէ եղաւ անոր ամենայն ու գուր, և յաջողեցաւ մեծապէս. բայց զինքը խօսեցուց ողբերգութեանցը մէջ, և անոր համար ասոնք մէկ կրից զեղմունքն են: Բացառութիւնը հազորդելով իր ողբերգութեանցը, հարկաւ անկէց առաջ եկած սրտի խստութիւնն ալ տպաւորեց լեզուին ներդաշնակութեանը վրայ. վասն զի խօսակցութեան կերպն ալ բարոյից լաւ նշան մըն է: Բացառիկ ասոնցմէ, մանաւանդ թէ առջինէն միայն կու գան իր ամէն պակասութիւնները. վասն զի ազատասիրութիւնը ուժով զգացմունք մըն է. իսկ հանդիսականաց համար ամէն բանի մէջ սիրոյ կամ գիտութեան առարկայ մըն ալ պէտք է. և նոյն իսկ ապստամբողական դաւաճանութեանց մէջ ալ գորովայ կերպ մը կը փնտրուէ սրտերնիս, որով կապակցութիւն մը գրտնէ իր և ողբերգութեան տեսարանաց հետ. մարդկային բնութիւնը կը պա-

հանջէ որ աշխարհքիս ամենօրեայ տեսարաններուն մէջ ինչ անուշ լեզուով որ մայրը իր որդւոյն հետ կը խօսի կամ ինչ գութ որ ընտանեաց գլուխ մը ունի իրեններուն վրայ, նոյնը իրօք տեսնէ կեղծ թատրոնին վրայ, և ոչ եթէ սպարտացի մայրերու սպարտացի հայրեր առջեւ ելեն: Բայց ողբոյն պատճառաւ է՝ որ Ալֆիէրի Բարուտոսի ողբերգութեան մէջն ալ Բարկոս Բարուտոսը մեծ դիւցազն կը ցուցընէ, որ ինչպէս ուղիղ դատումը կը սորվեցընէ և ինչպէս հիմա նոր պատմագիրը կ'ըսեն, չճանցաւ իր ժամանակին վիճակը, և կոյր փառասիրութեամբ մը՝ այնպիսի քաջ դիւցազունէ մը, ինչպէս որ էր Կեսար, զրկեց զհոգով: Բարուտոսի դաւաճանութիւնը գերազանց հայրենասիրութեան փոխելով՝ պատմութիւնը ու եղած գործքերն ալ կը լուէ այս ողբերգութեան մէջ, որպէս զի հիներն ալ իբրեւ Ալֆիէրի ցուցընէ. նոր հոգով մշական ժողովուրդ մը կը շինէ իր մշտքով՝ այնպիսի անընկճելի բնութեամբ, ինչպէս որ էր երբեմն. Բարուտոսի գեղեցիկ ճարտասանական խօսակցութիւն մը արտասանել կու տայ, և ուղածին չափ ժողովուրդը տաքցընելով՝ ազատասիրութեան յաղթանակ մը կը կանգնէ. և անդին Բարուտոսի խօսած դամբանաւ կանը, Կեսարու յիշատակը, իրեն յուզարկաւորութիւնը, և Բարուտոսի ու դաւաճանաց տունները այրին ու հեռաւոր աշխարհքներ փախչիլը՝ պատմութեան էջերուն մէջ միայն կը մնան: Բայց դարձեալ իր ողբերգութեանց կրիցը մէջ քիչ շատ միակերպութիւն մը կայ, որ անհրաժեշտ էր այսպիսի բնաւորութեան մը. վասն զի գրեթէ ամենքն ալ ազատասիրութեան ներքուղեան գրուած են:

Բայց դարձեալ գլխաւորապէս այս իր ազատասիրութեան կու գան Ալֆիէրեայ մեծամեծ ու բազմաթիւ կատարելութիւնները. ասով է որ այն զօրաւոր իմաստներն ու այն զօրաւոր լեզուն ունի, որ իր ողբերգութեանցը մէկ մասնաւոր ու գեղեցիկ յատկութիւնն են. ա-

սով ամենեւին չիյնար ողբերգութեան ընթացքին մէջ, որ իր բնաւորութեան զօրաւորութեանն ալ մեծ վկայ մըն է : Լճփիէրեայ քաջութիւնը այն ատեն կը տեսնես, երբոր զքեզ ազատասէր ըրած՝ Տոմ տանի քաղաքական դիպուածոց հանդիսատես ընելու համար . երբոր այնպիսի հոռմայեցի դիւցազն անձինք խօսեցընել տայ առջևդ, որ Տակիտոսի աւանդած հոռմայեցիները կարծես : Լճն ատեն կը զարմանաս Լճփիէրեայ վրայ, երբոր այնպիսի իրական բռնաւորներ ներկայացընելու ըլլայ քեզի, որ իրաւցընէ դողաս անոնցմէ . երբոր ազատասէր ոգիներ հանէ տեսարանին վրայ . վերջապէս երբոր իր բնութեանը յարմար ըլլայ ողբերգութիւնն ու տեսարանը : Բայց այս խօսքիս ճշմարտութեան խորն որ մոնելու ըլլանք՝ քիչ մը կը փոխուի առաջին մտածութիւննիս, և կը տեսնենք որ ըստ ինքեան բուն ողբերգական գեղեցկութիւնը այն ատեն աւելի կը փայլի Լճփիէրեայ վրայ, երբ իր անձնական մտածութիւնը թողած՝ ուրիշ կրքերու նկարագրութիւնը առած է իրեն ողբերգութեանցը վախճան, ինչպէս են Սաւուղ ու Սիրրա ողբերգութիւնները, և կամ երբոր ազատասիրութեան հետ զրեթէ ուրիշ հաւասար կիրք մ'ալ միացուցած է, ինչպէս է Դնտիգոնան, Սերովպէն, և այլն : Լճայիսի փորձով մ'ալ յայտնի կը տեսնուի թէ ողբերգութեան մէջ գլխաւոր ազդեցութիւնը միշտ նայելու է որ սէրն ու գորովալից գութը ըլլայ . բայց ասոր հետ կրնայ միացած ըլլալ երկիւղախառն սարսափ մը, կամ ատելութիւն մը առ յանցանս՝ քան թէ առ այն յանցաւորը, որուն վրայ որ գորովնիս պիտի զարթնուր :

Գանք հիմա իր ողբերգութիւն շինելու մասնաւոր կերպին : Լճփիէրի իր առ Գալսապիճի գրած նամակին մէջ այսպէս կ'ըսէ . “ Յոյն լեզուն ու անգղիարէնը չեմ գիտեր . . . և ինչ որ գաղղիարէն ողբերգութիւն կարգացեր եմ, պզտիկուց, գէշ կերպով, շուտ շուտ, առանց անդրադարձու թեան կար

դացեր եմ և ամենեւին չերազելով թէ օր պիտի գայ որ ողբերգութիւն պիտի գրեմ ” : Ստի Լճփիէրի չուզեց հետևող հանձար ըլլալ ու նմանողութեան խաւարին տակ ծածկուիլ . իրմով ուզեց ամէն բան ստեղծել, և իրմով՝ իրեն և բոլոր Խալապուցնոր ողբերգութիւն մը հնարել, անանկ որ օր մը Խալապիք իրարու մատնանիչ ցուցընեն զինքը զարմանքով մը ու ըսեն պատկառանք . Լճփիէրի հայր Խալապական ողբերգութեան : Սեծ հանձարի մտածութիւն . բայց մենք մօտենանք մէյ մը և քննենք թէ ինչ փոփոխութիւններ ըրաւ ողբերգութեան ընկալեալ ու ծանօթ ձևերուն վրայ . ինքը գաղղիարէն ողբերգութիւններու միայն ծանօթութիւն ունէր, ինչպէս տեսանք . և խալապական ախորժակը աւելի Գաղղիապուց ողբոյն հետ կը միաբանէր, քան թէ Դնգղիապուց . ուրեմն անշուշտ Լճփիէրեայ ըրած փոփոխութիւնը գաղղիական ողբերգութեան կերպին վրայ պիտի ըլլայ : Գաղղիական ողբերգութեանց մէջ երկրորդական անձինք շատ կը մոնէին, որոնք մտերիմ ու խորհրդական կը ձևանային . Լճփիէրի ասոնցմէ սաստիկ զգուած ըլլալով՝ բոլորովին վերցուց իր ողբերգութիւններէն . ասիկայ իր մէկ արդիւնքն եղաւ . բայց ասոր տեղ բռնադատուեցաւ առանձնախօսութիւնները շատցընել . և այս փոփոխութիւնը գլխաւորապէս ողբերգութեան առաջարկին մէջ ըրաւ, որուն համար Գաղղիապուց մէջ երկրորդական դերասան մը գլխաւոր անձի մը դիմացն անցնելով՝ անոր պատմած բաներուն պաղ ու կարճ խօսքերով պատասխաններ կը կեղծէ . Լճփիէրի ասոր տեղ անձ մը միայն խօսեցընել տուաւ : Սեզի կ'երևայ թէ այս առանձնախօսութիւնը գործողութեան մը հետ որ միացած ըլլայ, շատ գեղեցիկ ու բնական է . ինչպէս իր Որեստէս ողբերգութեանը մէջ՝ կը տեսնես որ Լիլիտրա, Որեստէսի քոյրը, Լիլիտրայ հրամանին դէմ կ'երթայ իր հօրը Լճամեմոնի գերեզմանին վրայ

անոր մահուան տարեդարձին ողբն ընելու . ապա թէ ոչ կարծես թէ քիչ մը անբնական կ'երևայ որ գործողութեան սկիզբը հանդիսականաց սիրտը չտաքցած և այն անձին կրթին դեռ անտարբեր՝ ինքն իր սիրտը յայտնէ : Բայց ինչպէս որ ըսինք , ինքը ողբերգութեան շէնքին մէջն ալ շատ կը գործածէր առանձնախօսութիւնը . և իրաւ ըսելով՝ երբեմն ակորժելի ալ կու գայ : Ինքը կ'ըսէ թէ “ Ես առանց ողբերգութեան անձ ըլլալու՝ պզտիկ կիրք մ'որ ունենամ , ընդհանրապէս ինքիրենս կը խօսիմ . ուրիշ անգամներ ալ թէ որ բերնովս չէ՝ մտքովս կը խօսիմ , և ինչուան երեւակայութեամբ ուրիշի հետ կը խօսակցիմ . որչափ ևս առաւել ասիկայ կրնայ հանդիպիլ անոր , որ սաստիկ ու շարունակական կրքէ մը շարժեալ ըլլայ ” : Բայց ինքը այս նիւթիս վրայօք երկու բանի մէջ սխալած կ'երևայ . մէյ մը՝ որ ամէն բնական ու հանդիպած բան տեսարանին վրայ չառնուիր , ինչպէս լաւ կ'ըսէ Վոլտոնի իր կատակերգութիւններէն մէկուն յառաջաբանին մէջ , թէ որ միշտ չէ՝ գոնէ շատ անգամ . թող թէ մէկ հոգւոյ մը բնական եղածը . մէյ մ'ալ որ շատ աւելի գեղեցիկ է ու ողբերգական՝ կարճ խօսքով մը ի մտքներէն , կամ ամենեւին լռելով ու միայն նշան մը տալով՝ միտքը դրած անօրէնութիւնը , և այն , կատարել : Երբեք չարձեալ հարկ չկայ որ մէկը ինքզինքը իրեն յայտնէ . անոր համար ընդդէմ կարծեաց նմին իսկ Լիֆիերեայ՝ կարծեմ չենք սխալիր ըսելու , որ իր Փիլիպպոս Բ ողբերգութեանը մէջ լաւագոյն կ'ըլլար՝ թէ որ Լապպելա թագուհին այն սէրն որ Փիլիպպոսի առաջին կնկանէն ծնած Լարոլոս որդւոյն վրայ ունէր , նիւթին առաջարկին մէջ առանձնախօսութեամբ մը յայտնած չըլլար , ու երկրորդ տեսարանին իր Լարոլոսի հետ խօսելէն մակարեւելին հանդիսականք այս սէրը , զորն որ արդէն Լապպելա իր անձէն ալ ծածուկ պահելու կը փափաքէր : Բայց ուրիշ մտածութեանց անցնինք :

Ողբերգութիւն ըսելով՝ վրան այս յատուկ զանազանութիւնը կ'ըմբռնենք դիւցազներգութենէ . դիւցազներգութիւնը պատմութեան աղուոր ու ճոխ երկայն պատկեր մըն է , որուն մէջ փայլուն ու կենդանի գոյներով հոս դիւցազնի մը իր հայրենեաց վրայ ըրած զոհը նկարուած կը տեսնես . անդին կը նայիս սև սև գծերով ու տխուր ներկով տեսարան մը , և հոն մայր մը ձեռքը գլուխը զարկած՝ որդւոյն կորստեան վրայ յուսահատած կ'ողբայ . կը խաբուիս մէկէն , կ'այլալիս , և թերևս Վեր է այն խեղճին որդին կանչես . բայց ետքը կանկ կ'առնես մէյ մը ու կ'իմանաս թէ նկար է եղեր : Ես անկ չէ ողբերգութիւնը . իրեն ցուցուցած երևոյթները տարակոյս չեն ձգեր մտաց մէջ . ողբերգութիւնը աշխարհքիս ճշմարիտ տեսարանն է , և այն անձինքը , որ մեզմէ բազմաթիւ տարիներ առաջ երեցեր են երկրիս վրայ , և որոնք գրեթէ իբրեւ առասպելեալ մարդիկ կը համարինք , ողբերգակը զանոնք կը կենդանացնէ ու իրենց կենաց երևելի պարագաներուն տեսող կ'ընէ զմեզ . ասանկով մենք ողբերգութեան տեսարաններուն չենք կրնար անտարբեր ըլլալ . վասն զի աշխարհքիս մէջ որ և իցէ ժամանակին իրօք հանդիպածներուն բնութեանը կամ հանգամանացը ճշմարիտ քաղաքարը տեսնել կ'ուզենք . ողբերգութեան մենք ալ կէս մը մասնակից կ'ըլլանք , դիւցազնին հետ կը վշտանանք , դիւցազնին հետ կ'ուրախանանք , և տագնապալիցք կը սպասենք վայրկեան վայրկեանի վրայ թէ վերջապէս ինչ վախճան պիտի ունենայ . անոր համար ամէն գլխաւոր պարագաները մօտանց պէտք է տեսնենք , դիւցազնին աչքին դիմաց պէտք է զգանք , որպէս զի աւելի տպաւորութիւն մը ընէ վրանիս և որպէս զի բորբոքած ատեննիս մեր տաքութիւնը չկտրի . ևս առաւել ուրեմն դիւցազնին մահը տեսարանին վրայ պէտք է հանդիպցնել , որպէս զի այն ամէն առաջին պատրաստութիւններուն հետ հաւասարակշիւ

գայ : Ընկ զգացեր էր Լճիկերի այս ճշմարտութեան գեղեցկութիւնը , որ որչափ դիւրին ու պարզ կ'երեւայ ըմբռնելու , բայց բոլոր Կաղղիացւոց ողբերգութիւններէն գործադրուած չէր . որովհետեւ անոնց մէջ դիւցազնը տեսարանէն դուրս կը մեռնի ու դերասանները պատմութեամբ իմանալով դիպուածը՝ ողբերգութիւնը պաղ կերպով մը կը լմննայ , մանաւանդ երբոր այն պատմութեան մէջ բարակ ու սնուի երկրորդական նկարագրութիւններ կը մտնեն : Ուստի ինքը նաեւ այս փոփոխութիւնն ըրաւ գաղղիական ողբերգութեանց վրայ , մանաւանդ որ իրեն բնաւորութիւնն ալ այնպիսի բաներէ կ'ախորժէր , որ զօրաւոր կերպարանք մը ունէին . բայց իրաւ քիչ մը լաւ քննելու որ ըլլանք , աղէկ կ'իմանանք թէ այս բանիս մէջ ազգային իտալական ոգին էր որ զինքը կը շարժէր՝ գործողութեան սաստիկ ու ամբողջ գաղափարն ըմբռնելու . ասիկայ Կտալացւոց սրտին բնական զգացմունքն էր . իսկ առ Կաղղիացիս ետքէն քննաբանք մտածելով իրեն գեղեցկութիւնը՝ հաւանեցան բոլորովին և ըսին թէ դիւցազնին մահը տեսարանին վրայ պէտք է ձեւացընել :

(ԿԸ ՇՅՐՈՒՄԵՎՈՒՒ)

ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ոսկոյն ու արծաթին ելած քանակութիւնը :

Փորձով հաստատուած բան է որ երբ ոսկւոյն ու արծաթին վրայ զգալի փոփոխութիւններ ըլլան աւելնալու կամ նուազութեան , հարստութեան վիճակը կը փոխուի ու ընթացքը հաւասար չեաժնուիր : Ոսկիին ու արծաթին կը կախուի իրաց յարգը . որովհետեւ ասոնք երկար ատեն հաստատուն ու անշարժ մնացին իրենց արժէքին մէջ , որ առաջ կու գար բովոց վիճակը շարունակաբար նոյն տեւելէն : Բայց կամաց կա-

1 Այս երկու մետաղներուն հանուած քանակութեան ու իրենց համեմատական յարգին վրայ

մաց , ինչպէս այսօրուան օրս ալ , նոր նոր բովեր գտնուելով , կամ թէ առնոցմէ հանելու կերպը կատարելագործուելով , այս երկու մետաղներուն հաւաստուն աժէքը շատ զգալի կերպով այլալեցաւ ու իրաց հաստատուն արժէքին աստիճանը մեծապէս փոխուեցաւ : Ժե դարուն վերջերը՝ Լմերիկայի գտնուելէն քիչ մը առաջ այս երկու մետաղները շատ քիչքեր էին համեմատութեամբ՝ ինչ առատութիւն որ կար հռոմայեցւոց ատենը . և ասոր պատճառն էր բարբարոսաց տուած հարուածներն ու աւերմունքները , յարգի բաները ծածկելու սովորութիւնը , ստակ կոխելու ծախքը , ոսկիէ և արծրթէ անօթեղէն ու գործիք շինելը , հնդկաստանի ու շինաստանի հետ եղած վաճառակցութիւնն ու մետաղները հանելու կերպերուն կորսուիլը : Եւ ատեն այս երկու մետաղները 1,000 միլիոնէ վեր չէին ելեր . 300 միլիոն ոսկի էր , 700 միլիոն արծաթ :

եղած փոփոխութիւնները՝ հին ատենը աւելի քիչ զգալի էր , քան թէ ինչ որ է նոր ժողովրդոց մէջ : Քսենոփոնի ժամանակ և իրեն վկայութեամբը՝ Աթէնքի մէջ ոսկւոյն ու արծաթին մէջ եղած համեմատութիւնը 1 առ 12 էր , Պերիկլեսի ատեն՝ 1 առ 10 . և նոյն համեմատութիւնն էր նաեւ Աթոյ մէջ : Հռոմ՝ Օգոստոսէ առաջ և իր ու նաեւ Մարկոսի Արելիոսի կայսերութեան ժամանակը այս մետաղաց համեմատութիւնն էր 1 առ 12 , Քսենոփոնի ժամանակը Աթէնք եղածին հետ ամենեւին նոյն : Հին ատեն , ինչպէս նաեւ նոր ժամանակները , ոսկւոյն ու արծաթին քանակութեան համեմատութիւնը փոփոխուելուն՝ վաճառականութեան մէջ ալ զինքը կը փոփոխուէր : Բայց այս ոսկւոյն ու արծաթին համեմատական արժէքին վրայ եղած փոփոխութիւնները ու 1 առ 10 հաստատեալ վերաբերութիւնը՝ չէին բերեր այն փոփոխութիւններ , որ Գաղղիոյ արգի որոշեալ չափը կը բերէ , ինչպէս որ վերը ետքէն պիտի տեսնենք . որովհետեւ , ինչպէս լաւ կը ցուցնէ Գաղղիոյ Արձանագրութեանց ու Բանասիրական ճեմարանին կաճաւորդ Կարոլոս Լէնորման գիտունը , հին ատեն ասոնց գէմը կ'առնուէր թէ մէկ և թէ մեկալ մետաղով կոխուած գրամներուն քանակութիւնը աւելցնելով կամ քիչցնելով , ինչ աստիճանով որ ոսկին ու արծաթը կը գտնուէին և մէկուն կամ մէկալին յարգը կ'աւելնար : Եւ հաւանական է որ երբ ոսկւոյն ու արծաթին մէջ եղած տարբերութիւնը զգալի կերպով հեռանալով արծաթին քանակութիւնը քիչնար , այն ատեն ոսկի գրամ չէին կոխեր :